

չուշտ եւրոպական բառ է. բայց մայր ձեւը անծանօթ:

Ֆասէթա «աղամանդին երեսները», թրք. *faseta* < իտալ. *faccetta*, որ է Փրանս. *facette*. մեր բառը ձեւով նման է առաջինին, բայց ինչո՞ւ է-ի փոխարէն ս:

Ֆասկա «օրօրոցի մանուկներուն գրեթէ ամբողջ իրանը պատող գօտի» < իտալ. *fascia*, Վենետիկի բարբառով *fassa*, նշանակու- թեամբ ճշտիւ նոյն են, մեր կ' ձայնը կը ցուցնէ նյն. *φάσκα*:

Ֆասուլյա «լուրիա», թրք. *fasulya*, յն. *φάσηλος*, *φασίολος*, Փրանս. *faséole*, իտալ. *fagiuolo*, վենետիկեան բարբա- ռով *fasiolo*, իսկ մեր բառին ամէնէն մօ- տիկը նյն. *φασούλα*:

Ֆասոնէ «տեսակ մը լաւ կերպաս» < Փրանս. *façonné*:

Ֆարմասոն «բողոքական» (իրը նախա- տական բառ) < Փրանս. *franc-maçon*, որ ազատ մտածողներու միութիւն մ'է եւ բնաւ կապ չունի բողոքականութեան հետ:

Ֆարպէլա «հազուադէպ ամբողջ լայնու- թեամբը քղանցքին կարուած կտոր» < Փրանս. *falbala*. ձեւով քիչ մը տարբեր է իտալ. *falpala*:

Ֆլաուտա «եւրոպական սրինգ» < իտալ. *flauto*:

Ֆրէի «տակառ», թրք. *fuççi*, նյն. *φούτσι*, *βούτσι*, *βουτσάς*. Ի՞նչ է սասնց հիմ- նական ձեւը:

Ֆրանգիէլա «սպիտակ ալիւրով ընտիր հաց» < իտալ. վենետիկեան բարբառով *frangiola*:

Ֆրոնտա «խոզանակ, վրձին», թրք. *furca* < նյն. *βούρτσα*, պուլկար. *virca*, ռուս. *virce*. բայց ո՞րն է մայր ձեւը:

Ֆրրաֆ «Փրանսական արծաթեայ գրամ մը 5 դրչ. արժողութեամբ» < Փրանս. *franc*:

Ֆրրաֆա «տեսակ մը մեծ եւ ընտիր լի- մոն. աճկ. զրդ մէմէսի» < իտալ. Վենետիկի բարբառով *frapa*:

Ֆրրաֆէրա «պտուղ մատուցանելու սպակեայ կամ յախճապակեայ աման» (գոր- ծածական է միայն Չմիւսնիոյ բարբառին մէջ) < իտալ. *fruttiera*:

Ֆրրաֆօ «կերակուրէն յետոյ ուտելու մրգեղէն, աղանդեր, չերէզ» (գործածական է միայն Չմիւսնիոյ բարբառին մէջ) < իտալ. *frutto* «պտուղ»:

Ֆիլառ «հողթափ, մուճակ», թրք. *filar*. կը թուի օտար փոխառութիւն, բայց ծագումն անյայտ է:

Ֆիլարմոնիք «ձեռքի նուագարան, որ ծունկի վրայ դնելով կը նուագեն» < իտալ. Վենետիկի բարբառով *filarmonica* նոյն երա- ժըշտական գործիքը:

Ֆիլէ «ցանցածեւ ձեռագործ մ'է. 2. գլխուն մագերը մէջը հաւաքելու ցանց» < *filet* «ցանց»:

Ֆիլէթէռա «կօշիկին եզերքը տաշելու կօշիկակարական գործիք». անչուշտ եւրոպա- կան բառ է, բայց մայր ձեւը անծանօթ. հմմտ. իտալ. *filetto* «թելիկ»:

Ֆիլէթօ «ողնայարի փափուկ միւրը, որ լաւ խորոված կ'ըլլայ. 2. կօշիկին մասկա- րէթային եզերքի մասը՝ որուն վրայէն կ'անցնի մեքենային կարը. 3. կօշիկին կրուն- կին եզերքը քսելով փայլեցնելու կօշիկա- րական գործիք» < իտալ. *filetto*, Վենետիկի բարբառով *fileto* «փոքր թել, թելիկ. 2. ող- նայարի փափուկ միւրը». կրնայ ունենալ նաև միւս մեր նշանակութիւնները, բայց իրրեւ կօշիկակարական բառ չեմ գտած բառարան- ներու մէջ:

Ֆիլիգե «մագերու արուեստական գան- դուր, խոպոպ» < Փրանս. *frisé*. մեր բառը թերեւս նմանցուելով իմաստով մերձաւոր թրք. ֆիլիգ «բողբոջ, ծիլ» բառին, ստացել է այս ձեւը:

Ֆիլիշէթա, ֆրիշէթա «զգեստի վրայ տե- սակ մը կար. յոգնակար». անչուշտ իտալե- ըն է, բայց մայր ձեւը անծանօթ:

Ֆիլիօ առեի «սեկէ կրունկին ներքանին կպած տեղին եզերքէն բարակ մը կտրել հա- նել» < իտալ. *filo* «թել»:

Ֆիլիօնյա «երգեցիկ թռչուն մը», թրք. *filorya*. նյն. *φλώρι*. բոլորն ալ կը թուին եւրոպական փոխառութիւն բայց մայր ձեւը անծանօթ է:

Ֆիկուռա տես Ֆուկուրա:

Ֆիկուրիմա «կանացի հագուստի նորա- ձեւութեան պատկեր կամ թերթ». գործա- ծական է միայն Չմիւսնիոյ բարբառին մէջ < իտալ. *figurino* նոյն նշ.:

Ֆիլաֆիօ, ֆիլօֆիլա, ֆիլօֆիլ «ժապաւէնի եւն հանգոյցի առանձին ձեւ մը, որով աջ ու ձախ երկու կողմերը մէկ մէկ հատ կրկնակ ծալք կը կազմուի, իսկ ծայրերը մէջտեղէն գուրս կը կախուին (օր. փոզպատը ֆիլօֆիլա

կապել). 2. այդ ձեւով կապուած հանդոյց, զարդ (օր. կանացի կօշիկներու վրայ, հա- զուստի, գլխարկի, գլխի մագերու վրայ եւն)». թրք. *fiyonga*, նյն. *φίονγα*. անչուշտ եւրոպական բառ է. բայց մայր ձեւը անծանօթ է:

Ֆիլանֆէթ «զգեստին կողմասը» < իտալ. *fianchetto*, որ *fianco* «կող» բառին նուագականն է:

Ֆիլյաֆա «կօշիկի սիօլա, որ մէջի կող- մէն գրուած է». եւրոպական բառ է, բայց մայր ձեւը անծանօթ է:

Ֆիլիօ «տան փոքր շուն», թրք. *fino* < անչուշտ եւրոպական փոխառութիւն է, բայց մայր ձեւը անծանօթ է. հմմտ. իտալ. *fino* «ընտիր, նուրբ», Փրանս. *finaud* «խո- բամանկ, աղուէս»: Նկատելի է որ շուները սովորաբար Փրանսական անուն կը կրեն, ինչպէս ֆիլիօ, ժօլի:

Ֆիլիօ «ընտիր, առաջնակարգ». գործա- ծական է միայն օղիի համար. ինչ. ֆիլիօ ըրալի, ֆիլիօ մաստիֆա < իտալ. *fino* «ըն- տիր, նուրբ»:

Ֆիստան «չըջագրեստ», թրք. *fiştan*. կը թուի եւրոպական փոխառութիւն. նյն. եւս *φουστάνα* համ *φιστάνα*:

Ֆիստոն «շապիկի, վարտիքի եւն ժա- նեակ» < Փրանս. *feston* «ժանեակի տեսակ մը». ձեւով նոյն է իտալ. *festone*, բայց որով- հետեւ ճարտարապետական զարդարանքնե- րու համար կը գործածուի միայն, ուստի մէկ կողմ կը մնայ:

Ֆիստէլ «շուներու արուած սովորական անուն մը» < Փրանս. *fidèle* «հաստատրիմ»:

Ֆուլյա «սեկի նարկէս (ծաղիկը)», թրք. *fulya* < նյն. *φύλλα*:

Ֆուկուրա, ֆիկուրա «ձեւ, պատկեր» < իտալ. *figura*:

Ֆուրթուրա (վն. ֆրաթրա, ննի. ֆրէ- տրա) «փոթորիկ», թրք. *furtuna* < իտալ. *fortuna*:

Ֆուստա «մէջքէն վար իջնող եւ շրջա- զգեստին տակէն հագնելու կանացի հագուստ. *jupon*» < նյն. *φούστα* որ ունի նոյն նշանա- կութիւնը. բայց արդեօք ասիկա ալ օտար չէ. հմմտ. իտալ. *fusto* «իրան, հասակ»:

Ֆօնա «կօշիկին երեսը» < իտալ. *fondo* «խորք, յատակ (նաև պատկերի եւն)»: Յայտնի չէ թէ ճիշտ այս նշանակութիւնն ալ ունի:

Ֆօռա «բոլորովին բաց». օր. Դուռները, պատուհանները ֆօռա բացեր նստեր է. թրք. *fora* < իտալ. *fora*, *fuora* «գուրս», որմէ *fuor fuora* «բոլորովին, ծայրէ ի ծայր»:

Ֆօռթ «կօշիկին ետեւը՝ մէջի կողմէն գրուած կաշին՝ ուղիղ եւ ամուր պահելու համար» < իտալ. *forte* «ուժեղ, ամուր. 2. բանի մը գլխաւոր կէտը. 3. ամբողջ, ամ- րութիւն». անչուշտ ունի նաև մեր բառին նշանակութիւնը, բայց բառարաններու մէջ չեմ գտած. հմմտ. յաջորդը:

Ֆօռթեցա «սեկի կտոր՝ որ կօշիկին քա- մարային մէջ կը դնեն՝ ամուր պահելու հա- մար» < իտալ. *fortezza* «ամրութիւն». 2. ար- հեստագիտութեան մէջ այսպէս կը կոչուի ամէն բան՝ որ կը ծառայէ բան մը ամբացնե- լու, գործածութեան մէջ աւելի տեսական զարմնելու համար»:

Ֆօռօշիմա «մագերը շտանարած, բոլոր- ւրին անկարգ կերպով թափթփած» (յատկա- պէս կանանց համար կ'ըսուի) < անչուշտ օտար է, բայց մայր ձեւը անյայտ:

Ֆօտուլա «նկանակ, տեսակ մը կլորակ հաց», թրք. *füdüla* < անչուշտ օտար է, բայց մայր ձեւը անյայտ:

Ֆօրմա «ձեւ. կերպ. 2. սպազրեալ մէկ թերթ» < իտալ. *forma*:

Վերջ: 2. Յ. ԱՃԱՌԵԱՆ

ԵՆԳՈՎԵՐՑԻ ԵՐԿՈՒ ՀԵՅ ԳԵՐ- ԳՆՕՏԵՆԵՐ ՏԵՐՏԵՐԵՆԵ ԵՒ ԳՆՏԻՓԵՆԵՐ

Եւզոկիոյ հայ գաղութի պատմութեան մէջ պատուոյ տեղ մը կը գրուեն Տէրաթեան եւ Գատիֆեան զերգաստանները. առաջինը իր ծխախոտի մեծ գործածութեամբ, եր- կրորդը իր թաւիչի գործով: Այս երկու հնա- մենի զերգաստաններու խնամութեամբ կազ- մուած է յետոյ ընտանեկան բոյն մը, որ կրնայ օրինակ հանդիսանալ տիպար հայ ըն- տանիքի:

1. Տէրաթեան զերգաստանի ծագումը հնութեան մէջ անծանօթ է: Իրենց նախնիքը կը կոչուէին Գըլընեաններ, որոնք Եւզոկիոյ մէջ ծանօթ էին իրրեւ կտաւեղէնի (եազմա) վաճառականներ: Գըլընեան ընտանիքի վեր- ջին շատաւից Յովհաննէս Գըլընեանի հօր

մահէն վերջ՝ մայրը Տէրտէրեանի հետ ա-
մուսնանալով՝ մոռացութեան կ'ենթարկուել
Գրըրճեան նախկին մականունը: Յովհաննէս
կը մեծնայ Տէրտէրեան անունով ու կ'ամուս-
նանայ Էլմոն անունով օրիորդի մը հետ, որմէ
կ'ունենայ չորս զաւակ. Միհրան, Ռուբէն,
Երանիկ եւ Մառի: Յովհաննէս Տէրտէրեանի
արհեստը եղած է կտաւագործութիւնը (եագ-
մա), ունենալով իր անձնական գործատե-
ղին: Եւզոպիոյ ճարտարարուեստի մէջ զլիսա-
ւոր տեղը կը բռնէր — պղինձի գործին հետ
— կտաւագործութիւնը եւ պատմաճիւղութիւնը:
Ամբողջ թուրքիոյ մէջ մեծ անուն ու յարգ
վայելած է ժամանակին Թոքաթ եագմասին:
Ատիկա կը պարտէին Եւզոպիոյի հոչակաւոր
ֆէիքիին (զեղնագոյն ծառ մը), որմէ կը
պատրաստուէին արեւէն չազդուող ազնիւ
ներկերը: Երբ սակայն Եւրոպայէն alizarineը
կը ներմուծուի թուրքիա եւ կտաւագործու-
թիւնը ամէն կողմը կը տարածուի՝ Եւզոպիոյ
ֆէիքիին երեսէ կ'իջնայ, իրեն հետ նաեւ կտա-
ւագործութիւնը: Հին ժամանակներու մէջ
մինչեւ 60-000 ոսկւոյ տարեկան արտադրու-
թիւն կ'ունենար Եւզոպիոյ այդ արհեստը եւ
հազարաւորներու գործ կը հայթայթէր (տե՛ս
նաեւ Մանգուլիի էֆֆեար, Կ.Պ. 1906,
թ. 1477):

Շատ մը Եւզոպիացիներու հետ Յովհան-
նէս Տէրտէրեան եւս կը ստիպուի փակել
իր կտաւի գործատեղին ու հաւանօրէն նոր
գործի մը ձեռնարկելու համար կը մեկնի
Ամասիա, ուր 1898ին կը կնքէ իր մահկանա-
ցուն: Իր զաւակներէն Միհրան եւ Ռուբէն
առժամանակեայ կերպով զպրոցական շրջա-
նակի մէջ կը գործեն: Յետոյ մինչ Միհրան
Սարրերզի մէջ օսմանեան դրամատան եր-
կրորդ տնօրէնի պաշտօնին կը կոչուէր՝ Ռու-
բէն կը նախընտրէ ծխախոտի վաճառակա-
նութիւնը իրրեւ կեանքի ասպարէզ եւ արգէն
1910ին Ռուսաստան կը մեկնի ի հաշիւ ծխա-
խոտի ծանօթ մեծ վաճառական Մաթոսեանի
գնումներ ընելու համար: Ռուսաստանէն
կ'անցնի Եգիպտոս, անկէ ալ Բուլղարիա
(1920ին), ուր յետոյ միանալով իր եղբոր՝
Միհրանի հետ՝ միասին 1927 Յունուար 1ին
Սոֆիայի մէջ ծխախոտի գործատուն մը կը
բանան: Ռուբէն մէկ կողմէ սեպհական գոր-
ծատան մէջ աշխատելով՝ միւս կողմէ իրրեւ
ներկայացուցիչ ու գործակալ Եգիպտոսի
Մաթոսեան տան՝ ծխախոտի մեծաքանակ

գործատնութիւններ կ'ընէ բացառիկ մասնա-
գիտութիւն ձեռք բերելով այդ ճիւղին մէջ:
Նիւթապէս ապահովուած՝ Տէրտէրեան
Եգրարը իրենց ընտանիքներով Երջանիկ
կեանք մը կ'անցնէին մինչեւ երկրորդ հա-
մաշխարհային պատերազմի շարաշուք օրերը,
որոնց հետեւանքով ամէն բան տակնուվրայ
պիտի ըլլար: Բայց վերջին դառնաղէտ օրե-
րէն առաջ՝ անողոք հիւանդութիւն մը տա-
րածած կերպով գերեզման կ'իջնէր ա-
նոնցմէ կրտսերը, Ռուբէն, որ 1943 Դեկտեմ-
բեր 10ին հրաժեշտ կու տար կեանքին:
Ռուբէնի մահէն վերջ իր ընտանիքը Եգիպ-
տոս կը մեկնի, իսկ Միհրան մինչեւ 1948
շարունակելով վարել գործատան ընթացիկ
գործերը՝ պետական հրամանով նոյն տարւոյ
Մարտ 1ին կը ստիպուի փակել զայն ու քիչ
եւք ընտանիքով կը մեկնի Լիբանան:

Տէրտէրեան ընտանիքի միւս անդամնե-
րու մասին միայն հետեւեալը ծանօթ է. իրենց
մայրը, Տիկ. Էլմոն, 1915ին Եւզոպիոյ տա-
րագրութիւններու առաջին կարաւաններուն
հետ ճամբայ կը հանուի եւ իրմէ որեւէ լուր
չ'ստանալով: Իսկ աղջիկները՝ Երանիկ եւ
Մառի՝ մինչեւ Մալաթիա ողջ կը հասնին.
անկէ դէպի Սեւերէկ եւ Հիւսնիմանուր կը
քուլին. վերջին կայանէն Միհրանի կը հեռա-
գրեն որ գիրենք Սարրերզ սունէ. զանոնք
ազատելու Միհրանի բոլոր դիմումները ա-
պարդիւն կ'անցնին ու անկէ վերջ ա՛յլեւս
լուր չ'ստանալով իրենցմէ:

2. Գատիֆեան գերդաստանի նախնիքը
Օտեսայէն են: Իրենց նախապապը Կարապետ
Գատիֆեան (ծն. 1735, մեռ. 1793) ուսում-
նասիրելու համար Եւզոպիոյ առեւտրական
վիճակը՝ Օտեսայէն Եւզոպիա կ'անցնի հետը
զանազան կերպասեղէններէ զատ նաեւ թա-
ւիչ (գատիֆէ) տանելով: Եւզոպիայի մէջ
մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ մասնաւորա-
պէս թաւիչը, որ տեղւոյն վրայ գոյութիւն
չունէր եւ Կարապետ իր առջեւ առեւտուրի
ընդարձակ ասպարէզ գտնելով՝ կը հաստա-
տուի հոն: Գատիֆեան ընտանիքի սերունդ-
ներու մէջ աւանդուած է ժառանգարար այն
զազափարը թէ իրենց պտպն է որ առաջին
անգամ թաւիչը մտցուցած է Եւզոպիա եւ
ատիկ առած իրենց թրքական մականունը՝
Գատիֆեան կամ Գատիֆեան:

Կարապետ Գատիֆեանի օրդին է Օհան
Գատիֆեան (ծն. 1775, մեռ. 1851), որ հօրը

արհեստը կը շարունակէ ու կը զարգացնէ:
1794ին կ'ամուսնանայ Հոբիսիմէի հետ, որմէ
կ'ունենայ երեք զաւակ. Վերոն, Պետրոս եւ
Պօղոս: Վերոն կ'ամուսնանայ Մաթոսեանի
հետ, որ հայրը կ'ըլլայ Օհանէս Պէյ Մաթո-
սեանի, որուն անունը Եգիպտոսի սահման-
ներէն դուրս ալ ծանօթ է իրրեւ ծխախոտի
մեծ գործարանատէր: Կիզէի մէջ է իր գլա-
նիկի գործատունը: Թէ՛ իր հայրենի քաղքին
եւ թէ՛ անկէ դուրս շատ բարիքներ ըրած է
Օհանէս Պէյ (Մէնուայը Ալիպար, Կ.Պ.

Պետրոս ամուրի մնացած է: Իսկ Պօղոս
(ծն. 1838) 1869ին ամուսնանալով Վառվառ
Իշխանեանի հետ՝ կ'ունենայ 6 զաւակ. Կի-
լինէ, Յովհաննէս, Արուսեակ, Մարիցա,
Եպրաքէ եւ Թագուհի: Պօղոս եղած է Եւզո-
պիայի հայ կաթ. թաղականութեան անդամ:
Ընտանիքով անդամագրուած էր տեղւոյն
«Ս. Յովսէփոյ Ընկերութեան»: Վարած է
նոյն տեղւոյ Յիսուսեաններու կազմած Ազ-
քատախնամի գանձապահի պաշտօնը: Ֆրան-
սական հիւպատոսի պաշտօն կ'առաջարկուի

Ռուբէն Տէրտէրեանի ընտանիքը

1908, թ. 4575): Փոքր հասակէն որը մնա-
լով՝ Պօղոս Գատիֆեան զինքը Եգիպտոս տա-
րած ու գործի գրած է: Այս պարագան պատ-
ճառ կ'ըլլայ որ յետոյ, իբր Երախտագիտու-
թիւն, Օհանէս Պէյ՝ Գատիֆեան ընտանիքի
սերունդին մեծապէս օգտակար ու նպաստա-
մատոյց կ'ըլլայ, ինչպէս Ռուբէն Տէրտէ-
րեանի, որ Գատիֆեանց փեսան էր: —
Օհան¹ Գատիֆեանի միւս որդիքը, Պետրոս
եւ Պօղոս իրենց հօր արհեստը ստեն մը շա-
րունակելէ վերջ՝ կը թողուն զայն եւ կը
մխրճուին ծխախոտի առեւտուրի մէջ:

¹ Օհան Գատիֆեանի եղբոր տղան է Կարապետ
Եպ. Գատիֆեան, որ եղած է Սերաստիոյ եւ Եւզոպիոյ
հայ կաթողիկէներուն առաջնորդը. տես Մէնմ. Հա-
վաթիս, 1869, թ. 777: Արեւիլ, 1889, թ. 1597:
Մէնմ. Ալիպար, 1890, թ. 4342: Հմմտ. Հ. Մ. Պատու-
րեան, Հայ Հանրապետակ, էջ 935:

իրեն՝ բաց կը մերժէ համեստօրէն: Իրրեւ
խոր կրօնատէր մարդ՝ լաւ կրթութիւն կու
տայ իր զաւակներուն, որոնց կրօնասիրու-
թիւնը ընտանեկան ժառանգութիւն մ'եղած է
սերունդէ սերունդ: Պօղոս մեռած է 1899ին:

Ամուսինին մահէն վերջ Տիկ. Վառվառ
Գատիֆեան կը շարունակէ մեծցնել իր զա-
ւակները օրինակելի մօր մը դաստիարակու-
թեամբ: 1915ին, ընդհանուր տարագրու-
թեան օրերուն, թուրք ծանօթներ կ'առա-
ջարկեն իրեն կրօնափոխութեամբ ազատիլ
սպանդէն, սակայն նա սիրով կ'ընտրէ մահը
քան կրօնափոխութեամբ կեանքը: Չատուե-
լով իր զաւակներէն՝ կը քուլի ու տարա-
գրութեան ճամբուն վրայ կը մեռնի:

Պօղոս եւ Վառվառ Գատիֆեաններու զա-
ւակներէն Կիլիկիէ կ'ամուսնանայ ծխախոտի
վաճառական Յովհաննէս Սէփէթճեանի հետ

(Աղեքսանդրիա)։ Յովհաննէս Ֆրանսուէի մը հետ ամուսնանալով՝ Մաթոսեանի քարտուղարը եւ գործատան բաժնետէր կ'ըլլայ։ Արուսեակ կ'ամուսնանայ ծխախոտի հայթայթիչ Օննիկ Կիւրիւնեանի հետ։ Եպրաքոսէ կը մտնէ St. Joseph de Sion Փրանսացի մայրապետներու ընկերութեան մէջ (Soeur Marie Geneviève), բայց կը գործէ հայ շրջանակներու մէջ։ Յունաստանի Հայոց ծանօթ են որբասիրական աշխատանքները եւ իր հրաշալի ձեռագործները, գործնք Գարակէօզեաններու միջոցաւ Ամերիկայի մէջ ծախելով՝ արդիւնքը հայ չքաւոր ընտանիքներու եւ աշխատաւորներու կը բաժնէր։ Սրբազան Քահանայապետէն նշան ստանալով՝ հրաման ընդունած է որ միայն Հայերուն համար աշխատի։ այժմ Լիոն է, ուր հայերէն դասեր ու ձեռագործ կ'աւանդէ։ — Թաղուհի Գատիֆեան կը փորձէ նախ մօրը ընկերանալ տարագրութեան մէջ։ ոտտիկաններու ծեծի եւ բռնութեան տակ զատուելով անկէ՝ կը դառնայ տուն, կը ծախէ իրենց ունեցածները եւ աղքատներու կը բաժնէ գրամը, իսկ ինքը չորարեկ հացով կարճ ժամանակ ապրիլէ վերջ՝ իրենց տան մէջ կը մեռնի։ — Մարիցա Գատիֆեան կ'ամուսնանայ Ռուբէն Տէրտէրեանի հետ, որուն վրայ նախապէս խօսեցանք եւ հոս կ'ուզենք ամբողջացնել։

Տէրտէրեան եւ Գատիֆեան գերդաստաններու միացումով կազմուած այս գոյզը՝ Ռուբէն եւ Մարիցա Տէրտէրեաններ՝ ծանօթ են մասնաւանդ Նովորոսիսկի մէջ 1910—1914ին եւ Բուլղարիա 1920—1943ին հայ թէ օտար շրջանակներու մէջ։ Իրրեւ տիպար հայ ընտանեկան ամուսնի մը՝ անոնք փայլած են թէ՛ խոր եւ համոզուած կրօնասիրութեամբ եւ թէ՛ անկեղծ ու գործօն ազգասիրութեան մէջ։ Իրենց նիւթական բարեկեցիկ վիճակը լիուրի գոհացում տուած է իրենց բնածին բարեսիրտութեան՝ աջ ու ձախ, ամէն տեղ եւ ամէն առթիւ բարիք ընելու։ Ոչ միայն հարիւրաւորներ գործ ու ապրուստի միջոց գտած են իրենց միջոցաւ՝ այլեւ ո՛վ որ իրենց դիմած է՝ անսպասուած օգնութիւն մը, նպաստ մը գտած է։ Ռուբէն Պլովդիւի (Բուլղարիա) քաղաքային ակումբին անդամ էր։ 4 գաւակներու հայր հայ գաղթական մը, որ նոյն ակումբի ծառայութեան մէջ կ'աշխատէր՝ իրրեւ հայ գուրս կը վտարուի։ Կը դիմէ Ռուբէնի եւ իր ցաւը կը պատմէ։ Ռու-

բէն երկրորդ օրը ակումբը երթալով կ'ըսէ. «Եթէ այս վայրկեան այդ մարդը գործի չէք առնէր՝ զիս այլեւս հոս չէք տեսներ»։ Հազար ներողութիւն խնդրելով՝ հայը գործի մէջ կ'առնեն։ — Կային չքաւոր հայ ընտանիքներ ալ, որոնց մշտական նպաստ կապած էր։

1920ին Պլովդիւի մէջ Հայաստանի օգնութեան մարմին մը կազմուած էր։ Ռուբէն ատենապետ ընտրուելով՝ իր տունը ժողովականներուն կը արամադրէ եւ նիւթական առաջին օժանդակութիւն ընդունելէն կ'ըլլայ։ 1926ի Հայաստանի երկրաշարժին առթիւ նոյն քաղաքի մէջ ինքը կ'ըլլայ օգնութեան մարմնի մը կազմութեան նախաձեռնողը՝ ի սպաս դնելով իր նիւթական ու բարոյական կարողութիւնը։ 1928ին Պլովդիւի մէջ Միւրիթաբեան վարժարանի բացումը կ'ըլլար։ Ռուբէն Տէրտէրեան 10.000 լեւայի նուիրատուութիւն մը կ'ընէ վարժարանին, իսկ երբ 1941ին նոյն վարժարանը յարմար դետին մը գնելու համար պարտքի տակ կ'իյնայ՝ Ռուբէն Տէրտէրեան, միշտ նոյն վեհանձն ատատաձեռնութեամբ, միանուազ նուիրատուութեամբ կը ջնջէ պարտքը։

Ահա թէ ինչո՞ւ խոր եւ անկեղծ ցաւով մը սպային զինքը ճանչցողները, երբ 1943 Դեկտ. 10ին անակնկալ բռնութեան իր տարածում մահը։ Բուլղարահայ թերթերէն երկուքին արտայայտութիւնը այդ առթիւ՝ բաւականէն աւելի կ'ապացուցանէ մէկ կողմէ այն ընդհանուր համակրանքը, զոր կը վայելէր նա եւ միւս կողմէ այն անկեղծ վիշտը, զոր պատճառած էր իր մահը։ Սոփիայի «Ազատ հոսէ»ի (1943, թ. 288) մէջ Պլովդիւէն կը գրէ իր թղթակիցը՝ Գ. Թէրզեան. «Տխուր անակնկալ մը եղաւ ինձի համար ծխախոտի յայտնի վաճառական Ռուբէն Տէրտէրեանի մահը Սօփիայի մէջ։ 1920ին էր նորագոյն հայերնիքին ի նպաստ Փլովդիւի հայութեան նիւթական օժանդակութիւնը ապահովելու համար, միջկուսակցական օգնութեան մարմին մը կազմուած էր, որուն կը մասնակցէին նաեւ բաւական թուով չէզոքներ։ Հանգուցեալ Ռուբէն Տէրտէրեան այդ մարմնին ատենապետ ընտրուեցաւ, իսկ ես ատենապարտութեան պաշտօնին կոչուեցայ։ այս առթիւ է որ զինքը մօտէն ճանչցայ։ Իր բնակարանը մեր ժողովատեղին էր։ Ծարաթը սոսնուազն 2—4 անգամ կը հաւա-

քուէինք. հակառակ ժողովականներու խնդրանքին՝ ամէն նիստին մեզ բացառիկ հիւրերու նման կը հիւրասիրէր ու կը մեծարէր, հակառակ դիտողութեանց։ Եղած դիտողութեանց՝ «որքան ժողովական, այնքան ալ հիւրերս էք», կը պատասխանէր։ Մեր բոլոր խնդրանքներն ու դիտողութիւնները մնացին ապարդիւն ու ան մեծարանքի մէջ երբեք չթերացաւ։ Ամիսներ տեւող այս շփումներու միջոցին, իր երկու յատկութիւնները ուշագրութիւնս գրաւեցին ու իմ մէջ իրեն հանդէպ համակրանքի գորաւոր զգացում մը ստեղծեցին, որովհետեւ՝

Ա. — Իր հայրենասիրութիւնը բացարձակապէս անկեղծ էր։ Երբեք երեւնալու, իր վրայ խօսեցնելու համար չէր որ ատենապետութեան պաշտօնն ստանձնած էր։ Ան ամէն ճիգ թափեց նորագոյն հայերնիքին նիւթապէս օգտակար հանդիսանալու համար։ Չափազանց ոգեւորուած էր հայերնիքի անկախութեամբ ու պատրաստ էր իր անձնական բաժինը լիուրի բերելու։ Պայքարի, խժրժանքի այդ օրերուն, երբ մարդիկ իրենց տալիք մէկ քանի հազար լէվով Հանրապետական կառավարութեան վարկն ու հեղինակութիւնը վաճառքի հանել կը փորձէին, ան կատարելապէս կը պաշտպանէր կառավարութեան վարկն ու հմայքը, գիտակից քաղաքացիի ըմբռնումով։

Բ. — Չափազանց համեստ անձնաւորութիւն մ'ընէր։ Հակառակ իր հանգամանքին ու ընկերային բարձր դիրքին, շատ շատերէն համեստ ու ազնիւ էր։ Իր մէկ յղացումը կամ մտածմունքը ինձի յայտնելու համար յաճախ խանութս գալու ճանճրոյթը յանձն կ'առնէր։ Դիտողութեանս վրայ՝ «քանի որ ես ըսելիք ունիմ, ես պէտք է ոտքդ դամ», կը պատասխանէր։ — Մեր միջավայրին մէջ հազիւ տեսած ըլլամ այսքան համեստութիւն, ընկերային բարձր դիրք ունեցող անձի մը քով։ Ժողովներու ընթացքին ալ աւելի կը լսէր, քան թէ կը խօսէր։ Ամէնուն հետ քաղաքավար էր։ Ահա անկեղծ հայրենասէր մը, ազնիւ հայ մըն է, զոր կորսնցուցինք յանձին Ռուբէն Տէրտէրեանի։ Հանգիտտ իր սակրնուրուն։ Փլովդիւ. Գ. Թէրզեան»։

Սոփիայի «Ռազմիկ» թերթին ալ Ռուբէն Տէրտէրեանի մահը ճանուցանելէ վերջ՝ իր Դեկտ. 15 թուականով (1943, թ. 187) եւ Հ. Պ. ստորագրութեամբ կը գրէ. «... Չա-

ւակը հայկական Եւզոկիոյ (Թոքաթ) . իր բովանդակ կեանքին մէջ հաւատարիմ մնաց հայրենական յիշատակներուն եւ աւանդութեանց։ Հայրենասէրի խմորը իր մէջ անազարտ մնաց ու հայու խէպը անմար՝ պանդխտութեան երկար տարիներու ընթացքին։ Առեւտրական իր յաջողութիւնները՝ հարստութիւն եւ զիրք, ի վիճակի չեղան Եւզոկիոյ հաւատարիմ գաւկի հողին խաթարելու եւ ուժացնելու։ Ու ան ապրեցաւ ու մեռաւ այնպէս՝ ինչպէս որ էր, երբ իր ոտքերը հայրենի հողին կը հպէին ու թոքերը հայրենի արեւը կը շնչէին։ Խոփոս էր ու տիրական իր անձնական յարարներութեանց մէջ, սակայն իր բարի սիրտը միշտ ալ վարեց իր քայլերը կեանքի ընթացքին։ Իր կեանքի վարքագիծ, կ'օգնէր բոլոր ազգային ձեռնարկներուն ու մասնաւորապէս երիտասարդութեան համար ու անոր անունով կատարուած բոլոր աշխատանքներուն։ Հայաստանի երկրաշարժի օգնութեան գործին նախաձեռնողներէն եղած է Փլովդիւի մէջ, ու իր նիւթական մասնակցութեանէն աւելի ի սպաս դրած է իր անձնական վարկը եւ ազդեցութիւնը՝ յաջողցնելու համար Հայաստանի Օգնութեան Մարմնի գործը։

Շատերուն կ'օժանդակէր նիւթապէս, առանց սակայն յայտնի ընելու թէ ինքն է օգնողը։ Շատերը ապերախտ մնացին իրեն հանդէպ, բայց անոնք որ իրապէս ճանչցան անոր սիրտը՝ անկեղծ ու բարի, իր մահուան գոյժը խորունկ կակիծով պիտի լսեն։ Հանգիտտ իր աճիւններուն։ Սօփիա, Հ. Պ. »։

Հանգոյն իր պատուական ամուսնոյն առատաձեռնութեան՝ Տիկ. Մարիցա Տէրտէրեան եւս բարիքներ սփռած է իր շուրջը, առանց հրապարակումի, միշտ համեստ ու անձանօթ մնալով։ Պլովդիւի ազգային վարժարանի աղքատ տղոց ձրի սեղանատան համար կազմուած Խնամակալ Տիկնանց Միութեան անդամ էր եւ իրրեւ այսպիսի թէ՛ դրամով եւ թէ՛ գանազան նուիրատուութիւններով օրինակ հանդիսացած է ճշմարիտ ազգասիրական գործունէութեան։ Նոյն քաղաքի Միւրիթաբեան վարժարանի ըրած իր պարբերական նուիրատուութիւնները իրաւունք կուտան զինքը նոյն վարժարանի բարերարուհին յորջորջելու։

Ռուբէն եւ Մարիցա Տէրտէրեաններու ամուսնութիւնը օրհնուած է երեք գաւակ-

ներով. Ալբյու, որ մանուկ հասակի մէջ մեծացած է, Յովհաննէս և Անտոն: Յովհաննէս Փրանսական կոլէժ աւարտելէ վերջ՝ ամուսնացած է բուլղար օրիորդի մը հետ, որմէ ունեցած է երկու զաւակ. այժմ կը գտնուի Աղեքսանդրիա և Մաթոսեան ծխախոտի գործին մէջ է: Անտոն՝ Պրովզիւի Միլիթարեան վարժարանը և Փրանսական կոլէժը աւարտելէ յետոյ՝ Անգլիոյ համալսարաններու մէջ շարունակած է իր բարձրագոյն ուսումը և աւարտած փայլուն վկայականներով: Իր մասնագիտութիւնն է *finance et industrie des peaux en chimiques*: Կաշիի ճիւղին մէջ մեծ յաջողութիւն գտած և գիտակերպած է: Գործարանատէրեր մինչև 25.000 անգլիական ոսկեղ գումար առաջարկած են իր զիւտերուն համար: Անտոն այժմ հրաւիրուած է Ասիսապէս, ուր իրեն առաջարկուած է բարձր պաշտօն մեծ գործատուներու մէջ:

1949ին Աղեքսանդրիոյ մէջ Հայ Կաթ. երկսես Երիտասարդաց ակումբ մը հիմնուած էր, որուն նախագահ ընտրուած էր Անտոն Տէրաշեան: Անցեալ տարի ակումբի բացումը կատարուած է ներկայութեամբ Վենետիկի Միլիթարեան Միաբանութեան Արքայազն Գեր. Սրապիոն Ալուսնոճեանի և բազմաթիւ հրաւիրեալներու: Ակումբը նուիրուած է Դանիէլ Վարուժանի անունին:

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԱՐՏԱՆԱԶԳ ԱՐՔԵՊՈՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՄԵՆԵԱՆ, Պատմութիւն Հայկաի Հայոց. տեղագրական, վիճակագրական, պատմագրական: Հատոր Ա. Սուրիա. Հայկա 1940, 80, էջ 1095: Հատոր Բ. Հայկա, Բէյրութ 1946, էջ 1Ա + 977: Հատոր Գ. (Հայկաի հայ գաղութը): Պարիս 1950, էջ ԺԶ + 996: էջ ԺԶ + 996: Գիճճ՝ երեք հատորներու՝ 39 տուար:

Ընդարձակածաւալ աշխատութիւն մը կը դնէ Սրբազան Հեղինակը գրասէրներու սեղանին վրայ, երեք լայնափոր հատորներ մեծ-ութածաւ 3000 էջերով: Այն կը կրէ ճակատին «Պատմութիւն Հայկաի Հայոց», լոյս տեսած յընթացս վերջին 10 տարիներու: Գործին նպատակն է տալ «1355—1908» տարիներու Հայկաի հայ Գաղութին պատմութիւնը: Իրեն նախապատրաստութիւն այս մեծ աշխատանքին լոյս ընծայած էր Հեղինակը կանխապէս «Պատմութիւն Հայկաի Ազգ. Գերեզմանատանց և Արձանադիր հայերէն տապանաքարերու» (1935) և Հայկաի հայերէն ձեռագիրներու ցուցակը երկու հատորներու մէջ (1935—1936), չեմ յիշեր նոյն նիւթին հայոց այն մանր աշխատութիւնները, որոնք երեւցած էին առանձին պրակով և յօդուածներով ազգային պարբերապարներու մէջ:

Կարևոր տեսած է Սրբազան Հեղինակը իրեն նախադուռ ծանօթացնել նախ «Սուրիա» աշխարհամասն (Ա. հատոր) և ապա «Հայկա» շահատանը (Բ. հատոր). իսկ «Պատմութիւն Հայկաի Հայոց» վերապահուած է Գ. հատորին: Պիտի հարցնենք: Այս յատակագիծին վրայ պիտի չտուժէ՞ չէնքին համաչափութիւնը. Ա. և Բ. հատորները եթէ նախադուռը կը կազմեն շէնքին, վախ չկայ, որ շէնքը դուրս փախչի այս գոնէն:

Իմ նպատակն է հոս այս երեք հատորները մանր գննութեան առնել: Պիտի ծանրանամ Գ. հատորի վրայ, համառօտիւ միայն տարով առաջին երկուքի բովանդակութիւնը: Կը կանխեմ ըսել, որ նկատի պիտի չառնեմ այն կարգ մը կէտերը, որոնց բացակայութիւնը պիտի բարձրացնէր աշխատութեանս լրջութիւնը: Եթէ Հեղինակը կը գիտակցէր «անաչառ պատմագրի պարտականութեան» (516), ապա թոյլ պիտի չտար իր գրչին պատմական աշխատասիրութեան մը մէջ ջատագով և պարսաւագիր հանգիստանալու այնպիսի հարցերու, որոնք դարերով հետու

են ներկայէն: Ժամանակները ունեցած են իրենց սեպհական դատումները, զգածումներն և արտայայտուելու լեզուն: Ազգամիջեան խնդիրներ, արտասահմանեան ազգեցուծիւններ կը կան անցեալի մէջ և կան ներկայիս առաւելագոյն չափով, եթէ տեսնել միայն ուզուի: Կը զայրանայ Հեղինակը Հումի նեղմտութեան վրայ, վասն զի Վիկիլիֆ և Հուս իրենց նորածե վարդապետութեանց համար դատապարտուած են. բայց կ'արդարացնէ Սնոփիոսի սպանութիւնը, վասն զի հայրապետական դահը բարձրանալ մտարեբաժ է:

Անցնինք հատորներու բովանդակութեան:

Հատոր Ա. Սուրիա: Նկատի կ'առնուին երկրին Բնական (1—178), Տնտեսական (179—328) և Քաղաքական (329—453) աշխարհագրութիւնը. ապա «Անապատի Պէտէլիներ» (454—507) և «Սուրիոյի Պատմութիւն» (508—1026):

Հատոր Բ. Հայկա: Երեք մասերով՝ «Հայկա» (1—750). «Արդի Հայկա» (751—876) և «Քաղաքին պատմութիւն» (877—967). գննութեան կ'առնուին Քաղաքին բնական նկարագիրը, չին ջրանցքները, հանքերը, քաղաքին յատակագիծը, չին պարիսպները, բերդը, չին պալատները (1—191), մզկիթները, չին և նոր մէտրէսները և նմանիք (192—260), աղբիւրները, բաղնիքները, բնակարանները և բնակչութիւնը (261—441). Հրեաները (470—488). Քրիստոնեաները անցեալին և ներկայիս (417—469), Եւրոպացիները չինէն ի վեր. օտար չիւպատոսարաններ (540—623). չիւանդութիւնը, առողջապահութիւն, բժշկական արտեստ (624—719), գրական և զեղարուեստական շարժում (720—750). կառավարական վարչաձեւը անցեալին և ներկայիս (489—539). հանրօգուտ սպասարկութիւններ և նմանիք (751—806), ընկերային կեանք, կազմակերպութիւններ (807—852), առևտրական սենեակը (853—876), քաղաքին պատմութիւնը յընթացս դարերու (877—971):

Նկատի չէ առնուած Երկրաշարժներու տարեգիրքը: Բայց կ'արժէր յիշել 1156/7ի մեծ երկրաշարժը, որուն համար Ժամանակակից մը՝ Գրիգոր Երէց արձանագրած է Մատթէոս Ուրհայեցոյ Ժամանակագրութեան շարունակութեան մէջ. ՈՅ (1156)

«Ի հոկտեմբերի ամսոյ ի Զ. սկսաւ շարժ լինել յամենայն երկիր. և բազում քաղաքք Տաճկաց ի սահմանս Արարիայ որ է Հայապ, կործանեցան ի հիմանց. և զազա քրիստոնէից պահեաց Տէր մինչև ցայժմ: Եւ անդադար լինէր շարժն մինչև ի փոխել թուականիս. որ ոչ կայր համար կամ թիւ շարժմանն զամիսս չորեքտասան» (էջ 521, սպ. Երուսաղէմ):

Այս երկու հատորներու մէջ հետեւած է Հեղինակը Փրանսական և անգլիական աղբիւրներու: Ինչպէս կ'երեւայ ունեցած է իրեն օգնականներ, դոնէ այսպէս և նմաղբիւր կուտան ինչ ինչ կէտեր: Անոնց անգլիական կը վերադրեմ նաև հետեւեալ անուններու տառադարձութիւնները. «Թէոդորէ Սիրի եպիսկոպոս (902), իմացիր Թէոդորեոս(ոս) Կիւրոսի եպիսկոպոս. Օգրոէնք, Ոսրոնացիք, այսինքն Ուրհայաստանի բնակիչները. Խոսրոէս (904) Սոսրով. Թէոդոլիս Թէոկատիստոս. Սամուսղ, Ագաբիոս, Ագապիոս, Պէրէհէա (902—903), իմացիր Բերիա ևւն:

Գ. հատոր. Պատմութիւն Հայկաի Հայոց (1335—1908): Հեղինակը հետեւած է հոս Ժամանակագրական կարգի, և զլուրիներու բաժնած է Ս. Բառասուն Մանկանց Եկեղեցոյ առաջնորդներու գահակալութեան տարիներու համաձայն: Հայկաի հայ գաղութի, յատկապէս Առաջնորդարանի պատմական պարզացման համար զնահատելի է Ժամանակագրական այս կարգը. բայց կը սպասուէր, որ Հեղինակը առանձին բաժիններով նկատի առնէր գաղութին մշակութային և տնտեսական կեանքը. քանի որ կը գրէր Հայկաի Հայոց և ոչ Առաջնորդարանի պատմութիւնը:

Հետաքրքրական էր ունենալ 1. Գաղութի կազմակերպումի պատմութիւնը. ի՞նչ տարրերէ կը բաղկանար ան:

2. Ինքնապաշտպանութիւնը. Պետութիւն և ժողովուրդ, հալածանք և հարստահարութիւնք, ուրացութիւնք:

3. Տնտեսական կեանքը: Բնակութիւն. գիւղեր. Տուրեւառ:

4. Արհեստներ և արհեստանոցներ. Ասեղնագործութիւն. Ոսկերչութիւն:

5. Առողջապահութիւն. Բժիշկներ. Մայրանոց ևւն:

6. Միութիւններ. Կուսակցութիւններ: Աղքատախնամ և Բարեգործական հիմնարկութիւններ: